

“SİSTEM-BUNALIM” TEZİ ÜZERİNE FELSEFİ VE MANTIKİ BİR İRDELEME

Doç. Dr. Kadir D. ŞATIROĞLU

I. GİRİŞ : KAPİTALİST SİSTEM UZAYI

Kapitalist sistemin genişleyen uzayı sistemi oluşturan elemanların aritmetik toplamlarından ya da karışımından ibaret değildir. Sistemi teşkil eden kurum, kuruluş ve ülkelerin bütünleşme sürecinde özelliklerinden büyük ölçüde kaybettikleri, sistem bütünlüğüne uygun yeni kimlikler edindikleri gözlemlendiğine göre söz konusu uzay, sistemdeki elemanların bileşiminden oluşur. Bu nedendirki herhangi bir eleman sistemden ayrı ve farklı olarak düşünülemez, analiz edilemez. Çünkü, eleman başlangıçtaki bağımsız kimlik ve özelliklerini kaybetmiştir. Bu yüzden içinde bulunduğu sistemin bir elemanı olarak analizi daha gerçekçi olur (yapısal bütünlük).

Kapitalist sistemi oluşturan elemanların bir bileşim özelliği göstermeleri ve aralarında sürekli bir etkileşim ve bağımlılığın bulunması söz konusu elemanların birbirinden bağımsız olarak incelenmelerini engeller ve yapıya hem analitik hem de sentetik bir yaklaşımın yapılmasını zorunlu kılar.

Söz konusu sentez, bazı kimyasal reaksiyonlardaki gibi hızlı ya da ani bir biçimde değil, bir evrim ve oluşum sürecinde olmak zorunludur. Çünkü, reaksiyonların temelinde insan ve toplum unsurları bulunuyor.

Kapitalist sistemin içinde bulunduğu yapısal ve fonksiyonel bunalım, sistemi oluşturan üyeleri yani elemanları —başarısız da olsa— bunalımlardan münferit çabalarla kurtulmaya itmektedir ki bu durum bir sistem fizyolojisi ile çelişmektedir. Zira, bir tarafta artan ölçüde bağımlılık ve bütünleşme çabaları sürdürülürken elemanların müşterek hareketler yerine münferit gayretleri sistem felsefesini bile etkilemekte, bunalımlara karşı alınan tedavi tedbirlerinin başarısızlığına yol açmaktadır. Bu durumda ortaklaşa hareket edilebilen tek

konu, sistemin özü ve iç halka elemanlarının ortak çıkarlarının periferik elemanlara karşı korunması olsa gerek.

Söz konusu yapı ve strateji çerçevesinde sistemin özü konusunda bunalımların kökeni açısından temelli bir analiz yapıldığı görülmemiştir. Bu olmadığı gibi, insan toplumları için kapitalist sistemin öz ve stratejisi dışında başka sistemlerin de oluşturulmasının mümkün olabileceği de düşünülmemiştir. Başka bir deyişle, kapitalist sistem uzayının özü araştırılmadığı gibi söz konusu evren dışında başka evrenlerin de bulunabileceği araştırma konusu olmamıştır. Bu husus bizce, fen bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki en belirgin farkların başında gelir. Bu durum karşısında kapitalizmin sistematik eksiklik ve yanlışlıkları, çelişkileri, sisteme getirilen bunalımlı dinamizm ile sürdürülmek istenmektedir. Oysa, bunalımlı dinamizmin aynı zamanda tehlike ve belirsizliklerle dolu olması kaçınılmazdır. Fakat kapitalist sistem uzayında söz konusu tehlike ve belirsizlikler de henüz araştırılmış değildir.

Bir sistemin dinamikliği, belirli nirengi noktalarının varlığını zorunlu kılar. Kapitalist sistemin esneklik ve hareketliliğini gösterebilen nirengi noktaları mevcut değildir. Bunu ancak sistem mekanizmasının evrim-oluşum sürecindeki aşamalarına bakarak değerlendirebiliriz. Çünkü hareketlilik aslında relatif bir kavramdır. Yani, bir cismin ya da sistemin hareketliliği başka bir sabit cisim ve sisteme göre (yapılmakta) olmaktadır. Aksi halde hareketliliğin farkına varma imkânı yoktur.

Kapitalist sistem uzayında, hemen hiçbir eleman ve mekanizma kararlı değildir. Sürekli bir evrim-oluşum ve etkileşim gereği sistem sürekli bir kaos ve bunalım içindedir. Sosyal bir organik sistem oluşturma sürecinde kapitalizm uzayında artan hareketlilik aynı zamanda bunalımların sayı, hız ve yoğunluklarının da artmasına, sürelerinin uzamasına yol açar. Bu durumda kapitalizm eğer tabiatta mevcut dinamik kanunlarına tabi ise boyunun kısalıyor olması gerekir. Çünkü, mekanikte çok yüksek hızla hareket eden bir cismin ya da varlığın boyu kısalır. Sistemdeki elemanlar sistemle birlikte aynı hızda hareket halinde olduklarından söz konusu yüksek hız ve boy kısalmasının farkında olamazlar. Sistem elemanlarının dıştan birer gözlemci olma imkânları bulunmadığından bu dinamizmi ve dolayısıyla bunalımların seyir ve muhtemel sonuçlarını algılama, değerlendirme, tahmin etme ve yorumlamada bilgi ve yetenekleri kısıtlıdır. Başka bir ifadeyle, bir bütün olarak sistem ve sistemde yer alan elemanlar bizatihi kendi varlık, faaliyet ve sonları hakkında

tam ve yeterli bilgilere, daha doğrusu bilgi birikimine sahip değildir. Bu nedendir ki, ileride açıklanacağı gibi, bunalımlardan kurtulmak amacıyla getirilen çözümler eninde sonunda kendileri birer bunalım kaynağına dönüştüklerinden sistem bunalımını nicelik ve nitelik olarak arttırmakta, bunalımları hızlandırmakta ve yoğunlaştırmaktadır.

Kapitalizme hareketli bir sosyal sistemin mantık ve mekaniği ile yaklaşıldığında yukarıda sözü edilen hareket ve boy arasındaki ters orantılı ilişki hareket-ömür (motion-lifetime) ilişkisi biçiminde algılanabilir. Bu algılama, sürekli genişleme ve evrenselleşme eğilimindeki kapitalist sistem uzayının, sistem içi artan sınırsız ve sorumsuz hareketlilik ve dolayısıyla kontrolsuz (ya da gecikmeli kontrollü) bunalımlar karşısında ömrünü nisbeten daha dar bir zaman aralığına sığdırmak zorunda olduğu iddiasına kapalı değildir. Sistem varlığının zaman boyutunun artması onun, belirli bir uzayda, artan hareketlilik ve bunalımlara sürekli dinamik, etkin, kontrollü ve doğru çözümler getirmesi ve sistem dengesini (homeostati) yeniden kurmasına bağlıdır. Böyle bir çoklu dengeyi mevcut elemanları arasında gerçekleştiremeyen sistemlerin, uzayları sürekli genişliyor olsa bile, sistemin etkileşimli olarak kendi kendini besleyen bunalımlı niteliği yüzünden varlığını daha dar bir zaman aralığında geçirmesi kaçınılmazdır. Çünkü, söz konusu hareketlilik ve bunalımların çoğunluğu kısmen de olsa sistem uzayının genişletilmesi, yani kapitalizmin evrenselleşmesi çabalarından doğmaktadır. Oysa, belirli denklemlerden oluşan belirli çözüm setlerinin yine mevcut sistem uzayında belirli bunalımların müşterek çözümlerine yönelik olması gerekir. Sistem uzayının sürekli boyut değiştirmesi ve genişlemesi ve yeni bunalımlar yaratma olasılığının yüksekliği, bu durumda, bunalımların ve çözümsüzlüğün başta gelen sebebidir. Böyle bir sistem, bunalımı ve çözümsüzlüğü bizzat yaratıyor demektir ve bunun kontrol edilebilme imkanı da mevcut teknik ve elemanlararası ilişkiler çerçevesinde mümkün değildir. O halde, sistem uzayının genişletilerek bunalımların yaygınlaştırılması bunalımlara çözümler yerine hız kazandırır. Bunalımların çözümü belirli ve sabit bir uzayın varlığını gerektiriyorsa kapitalizmin sistem içi bunalımları kısmen ya da tamamen çözebilmesi için uzayını sınırlandırması ve hatta daraltması zorunludur. Böyle bir uzayda değişken sayısı da sınırlı ve kontrolü imkan dahilinde bulunacağından çözüme ulaşılma olasılığı yüksektir. Sistem uzayının sınırlandırılması ve hatta daraltılması fizik boyutlarının nisbi olarak küçük tutulması anlamına gelir ki böylesi bir sistem uzayının zaman boyutunun (hayat) uzaması

olasılığı evreni sürekli genişleyen bir sisteminkine oranla daha büyük olabilir.

Yok eğer, kapitalist sistem tabiatta mevcut dinamik kanunlarına tabi değil ise, kapitalist sistemin boyu artan hareketlilik, kaos ve bunalımlardan dolayı kısalmaz. Yani, sistemin seyri ile ömrü arasında ters orantılı bir ilişki yoktur. Bize göre, kapitalist sistem uzayı mekanik anlamda dinamik ilke ve kurallarına tabi olmasa bile sosyal anlamda dinamik ilke ve kurallarına tabidir. Kaldı ki mekanik anlamda dinamik ve dinamik ilkeleri ile sosyal anlamda dinamik ve dinamik ilkelerini birbirinden soyutlamak için geçerli bir neden görünmemektedir.

Öte yandan, hareketli elemanlardan oluşan belirli ve sınırlı bir uzaya sahip bir sistem en azından birikimli iç dinamizm sonucu hareketli olmak zorundadır ve bu nedenle de uzayının zaman boyutunu statik bir sisteme oranla büyütebilir. Buradaki hareketlilik ve —sistemin varlığı açısından— uzayan zaman boyutu arasında görülen doğru orantılı ilişki mukayeseli ya da relatif bir ilişkidir. Yani, sınırlı uzaylı hareketli bir sistem bizzat kendi hareketsiz (statik) durumu ya da hareketsiz bir başka sistemle karşılaştırılmakta ve dinamik bir sistemin statik bir sisteme göre varlığını daha uzun bir süre koruyacağı iddia edilmektedir. Bu durumda, yapısal değişiklik ve dönüşümlere açık bir sistemin özünü muhafaza ederek bunlara kapalı ve dolayısıyla katılaşmış ve kalıplaşmış bir sisteme oranla daha uzun süre yaşayacağı söylenebilir.

Sistemler, varlık ve büyümelerini, ancak bu varlık ve büyümenin doğurduğu problemleri çözmeye yönelik yapı ve hızda teknik ve yöntemleri sürekli geliştirdikleri takdirde sürekli ve ağır bunalımlara maruz kalmaksızın sürdürebilirler. Yani, sistem bütünlüğünün genişleyen uzayı ile bu uzay içinde geliştirilen teknik ve yöntemlerin birbirine uyumlu ve sürekli olması gerekir. Kapitalist sistemin bu yönden analizi, geliştirilen teknik ve yöntemlerin sistemin genişleyen uzayı ve bu uzayda etkileşimli ve birikimli bir şekilde oluşan bunalımları kısmen de olsa giderecek hız, kapasite ve yetenekte olmadığını gösterir. Başka bir deyişle, geliştirilen teknik ve yöntemler sınırlı ve nisbeten statik bir sistem bünyesinde oluşabilecek bunalımların çözümüne yöneliktir. Bu nedendir ki sistem, uzayını genişlettiği oranda, bunalımlar da artma eğilimi taşımaktadır. Üstelik, sistem bünyesinde geliştirilen çözüm yöntem ve teknikleri de aynı uzayda eleman olarak yer alan bilim ve teknolojinin ürünleri olmaları yüzünden bunalım çözücü nitelikten çok bunalım artırıcı ve hız-

landırıcı bir yapıya sahiptir. Daha doğru bir ifadeyle, geliştirilen çözüm teknik ve yöntemleri, doğrudan bunalım çözmeye değil, kapitalist sistem uzayının genişletilmesi yoluyla bunalım çözmeye yöneliktir. Bunalımların nicelik ve niteliklerini genişleyen bir uzaya yaygınlaştırarak çözümüne çalışmak sistem kurallarıyla çelişkili ve irras-yoneldir. XX.'in sonlarına doğru sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel bunalımların evrenselleşmesinin temelinde, bize göre, kapitalist sistemin yeryüzünde hakim durumda olması ve özellikle bunalımlarını çözmek amacıyla sistem uzayını genişletme eğilimi bulunmaktadır.*

II. KAPİTALİST SİSTEMİN ANATOMİK VE MORFOLOJİK YAPISI

Sistem içerisinde evrim-oluşum sürecinde yapısal ve fonksiyonel değişimler olurken bazı kurum ve kuruluşların silinmesi, ortadan kalkması, mevcut ve yeni fonksiyonlarla ilgili yeni elemanların doğması, tabii seleksiyon ve sistem evriminin bir gereğidir. Daha doğrusu, bu seçme-seçilme biçimindeki dinamik oluşum süreci sistem içi bir tasfiyedir. Önemli olan sistemin özünün, yani amacının gerçekleşme, yaşama ve yaşatılması olduğuna göre bazı kurum ve kuruluşların (elemanların) devre dışı bırakılması sistemin amaç ve felsefesine ters düşmez, hatta zorunludur. Çünkü, sistemi oluşturan elemanların tümünün, özellikle periferik nitelikteki elemanların, sistemin amaç ve işleyişi açısından temel ve kaçınılmaz bir yeri ve önemi yoktur. Bu nedenle de gerektiğinde ve daha "uygun" alternatiflerin ortaya çıkmasında, şartların değişmesinde bu elemanların sistemi terk etmeleri mümkündür. Çoğu durumlarda da tasfiye işlemi bizzat sistemce ya da sistemdeki temel elemanlarca gerçekleştirilir. Sistem, aslında, kendisi ve amaçlarını faaliyete geçirecek, yaşatacak elemanların bir bileşkesi, yani ortak ürünüdür. Bileşkenin kuvvetinden düşmeye yol açacak herhangi bir kuvvet sistem elemanlarının ortak çabaları sonucu tesirsiz hale getirilmek zorundadır. Bu kuvvet ya da eleman içsel yani bileşen de olsa durum değişmez.

Batı ekonomik (ve siyasi) yapısı bu açıdan değerlendirildiğinde mesela, herhangi bir çokuluslu şirket ya da bir başka kurum ve ku-

* Bu iddianın aksinden istidial ya da değişik bir yorumu ile sosyalist sistemin kapitalist sisteme bir alternatif olabileceği ve bunalımsız ya da daha az bunalımlı dengeli bir sistem uzayı geliştirebileceği iddia edilemez. Çünkü, ileride temas edileceği gibi, bir alternatif ya da rakip gibi gösterilen sosyalizm özünde kapitalist sistem uzayında bir alt set ya da alt sistemdir ve bu nedenle ondan ayrı ve etkileşimsiz bir varlık ve uzaya sahip değildir.

ruluşun "sistem için gerekli görülmediği" gerekçesiyle ortadan kalkması normaldir. Böyle olunca, Batı ekonomik (ve siyasal) sisteminin somutlaşmış yapısı ve işleyişi içinde periferik kurum, kuruluş ve hatta siyasal rejimlerinin (ülkelerin) ortadan kalkması, kaldırılması ve amaçlar doğrultusunda yerine yenilerinin oluşturulması sisteme zayıflık değil kuvvet kazandırır.

Periferik elemanların güçlerinden kaybetmeleri merkezi elemanlara yani odakdaki asli elemanlara artan oranda bağlanmaları sonucunu doğurur. Oysa, sistemin bütünlüğü ve merkezi elemanlar aslında zayıf periferik elemanları *persona non grata* ilân etmiş ve atmaya hazırdır. Sistem dışı kalmak istemeyen söz konusu elemanlar merkezi elemanların daha çok nüfuz ve hegemonyası altına girer. Sanayileşmiş Batı ekonomileri ya da ülkeleri ile az gelişmiş ekonomiler (ülkeler) arası ilişkiler aslında bu açıdan yani, bir sistem açısından değerlendirilmelidir.

Zaman ve mekân boyutlarında sistemi oluşturan elemanlarda ve elemanlararası ilişkilerdeki değişimler kısmi ya da genel bunalım şeklinde görülür. Oysa bir bütün olarak algılandığında bu değişimler genellikle yeni oluşumların bir çeşit hazırlığıdır ve amaç doğrultusunda sistemi daha çok pekiştirme ve yaygınlaştırma eğilimindedir. Yani, hemen her bunalımdan sistemin özü görünüşte kuvvetlenerek çıkar. Bu açıdan bakıldığında XX yy. kapitalizminin XIX. yy. kapitalizminden daha kuvvetli olduğu ve XXI. yy. kapitalizminin de XX. yy. kapitalizminden daha kuvvetli olacağı iddia edilebilir, *ceteris paribus*.**

Kapitalist sistemin periferisinde, daha doğrusu sistem özünün manyetik —nüfuz— alanında yer alan az gelişmiş ülkelerin sistemdeki yeri ve önemi açısından ilk yorum bunların *gerektiğinde* bu alandan (domain'den) çıkarılabileceğidir. Aslında, kapitalist sistem bu ülkeleri zayıf ilişki ve bağlarla da olsa etki alanında tutmayı tercih eder. Bunun nedeni *inter alia* sistemin oluşturduğu evrensel set'i büyütmektir. Bu amaçla bu elemanlar bünyesinde ve ötekî elemanlarla ilişkilerinde gerekli görülen sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel değişikliklerin oluşması ve oluşturulması gerekir. İşte bugünkü az gelişmiş ülkelerin asıl bunalımları da, bize göre, budur. Sistemden ve sistemin sağladığı "basit" çıkarılardan mahrum olma ve yalnız kalma korkusu bu elemanları sisteme ve merkezi elemanlara çok yönlü ve çokboyutlu olarak bağımlılığa itmektir.

** Sistem dinamiğinin sisteme "zayıflık" ya da "kuvvetlilik vermesi" konusu ileride tartışılmıştır.

Böylece, kapitalist sistemi ve işleyişini alternatif bir algılama ve bu algılamanın mantıki yorumundan sistemin öz ya da çekirdekte nisbeten kararlı, yörüngeler ya da çekirdek periferisinde ise oldukça kararsız ve dinamik, dolayısıyla bunalımlı bir yapıda olması gerektiği sonucuna ulaşıyor. Kapitalist sistem amacının odaklaştığı ya da yoğunlaştığı çekirdek dışında görülen tüm değişiklik, tasfiye ve yeni oluşumlar, "öz"ün korunması ve yaygınlaştırılmasına yöneliktir.

Az gelişmiş ülkelerin böylesi bir yapıdaki sisteme eleman olarak girmeleri ayrılmalardan daha kolaydır. Çünkü, ayrılmak için sarfedilmesi gereken iç ve dış kuvvetler sistemin bir parçası olmak için sarfedilen güç ve enerjiden daha fazladır. Sistemdeki az gelişmiş ülkeler, bu durumda, birden çok alternatif maliyetleri hesaplamak zorundadır. Yapabilecekleri tercih ise başlıca iki tanedir: Birincisi, sistem periferisinde sistem amaçlarına ve merkezi elemanlara bağımlı kalmak, ikincisi de alternatif maliyeti ne olursa olsun sistemden ayrılmanın yollarını aramak.

Kapitalist sistem bünyesinde elemanlar arasında uzmanlaşma ve işbölümü vardır. Bu, teknolojik bir zorunluluk olmakla birlikte (verimin ve üretimin arttırılması) sistemin amaç ve fonksiyonuna da hizmet eder. Çünkü, uzmanlaşan birim ya da elemanın tek başına herhangi bir varlık göstermesi söz konusu değildir. Daha doğrusu, uzmanlaşmış bir eleman soyut anlamda —tek başına— verim ya da üretimde bulunamaz. Böylece, sistem bütünlüğünden soyutlandığında üretimde bulunamayan uzmanlaşmış bir elemanın sistem set'indeki öteki elemanlarla bütünleşmesi zorunlu olmaktadır. Uzmanlaşmış birimlerarası artan ilişkiler, yani bütünleşmeler, tümünden sistemin amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik faaliyetleri destekleyen dokular oluşturur. Ancak ne var ki, dokulardaki elemanlar tek başlarına bağımsız bir hüviyet sahibi değildir. Onun içindir ki bir "sistem" den ve sistemin "öz"ünden bahsedilir. Özellikle sistemdeki periferik elemanlar sistem bütünlüğü ve "öz"ün çevresinde kümelenmiş elemanların (iç halkalardaki elemanlar) hegemonyası altındadır. Uzmanlaşma ve işbölümü eğilimi elemanlar üzerinde yönetim ve denetim yöntemlerinin etkinliğini ve dolayısıyla merkezi nüfuzu arttırır.

Kapitalist sistemin amacı etrafında yer alan elemanların eşit oldukları da söylenemez. Gerçekten de belirli bir periferide (yani halka ya da yörüngede) yer alan elemanlar, söz konusu periferi dışındaki yörüngelerde yer alan elemanlarca da korunur. Oysa, içteki elemanlar dıştakilerin çıkarlarını genellikle gözetmez ve korumaz. Buna göre, mesela, kapitalist sistemin dış yörüngelerinde yer alan az-

gelişmiş ülkeler hem kapitalist sistemin hem de iç yörüngelerde yer alan —merkezi— ülkelerin amaç ve çıkarlarını korumak zorundadır.

Bu yaklaşım çerçevesinde şu sonuca ulaşılabilir: Kapitalist sistemde “öz”ün korunma ve yayılmasına en fazla katkıda bulunan, sorumluluk yüklenen, riske giren elemanlar periferide yer alan elemanlardır. Bu nedenle de herhangi bir uyumsuzlukta sistemin ilk vazgeçilebilecek elemanlarıdır. Başka bir deyişle, sisteme “son giren ilk çıkar” prensibi hakimdir. Ancak, buradaki “çıkış” periferik elemanın varlık ve menfaatlerinin öncelik kazanmaması (harcanması) ve riske sokulması anlamındadır.

Bu noktada, kapitalist sistemin somutlaşmış yapısında en dış yörüngelerde mukayeseli yerlerini almış ve merkeze bağlanmış bazı azgelişmiş ülke yönetimlerinin kapitalist olmadıkları ya da olamadıkları halde kapitalizmi bizzat kapitalist ülkelere hem de kendi uluslarına karşı daha fazla savunmalarının nedenleri de ortaya çıkıyor. “Öz” ve öze yakın elemanlar —ki Batı ülke, kurum ve kuruluşları kastediliyor— böylesi bir analizde egemen ya da hakim; periferi (dış yörünge) de yer alan bazı azgelişmiş ülke kurum ve kuruluşları da merkezi elemanlara bağımlı (subordinate) nitelikte görünmektedir. Bu aşamada konu bağımlılık kavramı ve değişik görünümlerine girmektedir.

Sistemdeki bütünlüğü sadece salt ya da soyut hakim ve tabii elemanlar ayırımı gerçekleştirilemez. Bunu sistemdeki elemanlararası dokuyu oluşturan merkezi yönetim ve kontrol mekanizması gerçekleştirir. Bu ne kadar etkili ise sistem bütünlüğü de o derece kuvvetlidir. Bu amaçla sistem içinde ve özellikle iç halkalardaki elemanlar arasında etkin bir haberleşme şebekesinin kurulması gerekir. Böylece sistemin dokusu sıkılaştırılmış, özün korunma ve yaygınlığı artırılmış olacaktır. Daha doğrusu, öz ve iç halkaların yoğunluğu artarken periferik elemanların öze ve sisteme bağımlılık derecesi yükselecektir.

Bu suretle yönetim, karar ve kontrol, ulaşım ve haberleşme mekanizmalarının özde ya da odakta toplanması yoluyla artan bağımlılık özün kültürünü de periferide egemen kılmaya çalışır. Başka bir ifadeyle, ileri teknoloji ürünleri kapitalist ideoloji ve uygulamasını periferik elemanlarda doktrine edecek ve bağımlılığı arttıracak araçlar niteliğine dönüşür.

Öz çevresindeki elemanlar arasında artan ilişki ve bağımlılık, benzer ve ortak özelliklerin daha da benzeşmesine yol açar. Buna, kısaca, bütünleşme ve harmonizasyon denilebilir. Fakat, periferik

elemanlarla öz ve iç halka elemanlarının artan ilişkileri, bize göre, ikincilerin birinciler üzerindeki güdüm ve hegemonyası ya da birincilerin ikincilere artan bağımlılığı olarak yorumlanmalıdır. Birinci durumdaki elemanlar arası bağımlılık karşılıklı ve çok yönlü bir bağımlılık, ikinci durumda ise tek taraflı fakat çokyönlü olarak iç elemanlara bağımlılık söz konusudur. Bu analizden çıkarılabilecek tabii bir sonuç, ilk durumda elemanlar arası bir homojenleşme, son durumda da yozlaşma-soysuzlaşmadır (toplumun kendi benlik ve öz değerlerinden uzaklaşması anlamında). İşte az gelişmiş ülkelerdeki bunalımların daha ağır ve yaygın olmasında etkili bir faktör daha! Çünkü, iç yörüngelerdeki elemanların ortak özellikleri yüzünden benzeşme, homojenleşme ve harmonizasyon yapmaları periferik elemanların bunlarla bütünleşmelerine oranla daha kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilir. Bu faktör periferilerdeki mevcut bunalımları ağırlaştıracağı gibi uyumsuzlukla ilgili yeni problemler yaratma potansiyel ya da tohumunu da taşır. Söz konusu problemlerin sayı, sıklık ve yoğunlukları uyumsuzluk oranına (yani heterojenlik), geçiş dönemlerinin uzamasına ya da sistemle bütünleşmenin imkansızlığına bağlıdır. Bunun her periferik eleman için aynı olması da gerekmez.

III. KAPİTALİST SİSTEM PATOLOJİSİ

Evrim-oluşum sürecinde sistemin entegrasyonu dinamik bir anlam ifade eder. Başka bir deyişle, sisteme yeni bir elemanın girmesi, eski bir elemanın transformasyon ya da modifikasyonu ve elemanlararası ilişkilerde görülen değişiklik ve yeniliklerle sistem bütünleşmesi sona ermiş değildir. Herhangi bir sistemin bütünlüğünü tamamlamış olması onun *statik* bir nitelik kazanmış ve *kapalılaştırmış* durumunu ifade eder ki bu bizatihi sistem kavramı ve dinamiği ile bir çelişkiyi belirtir. Sistem bir evrim-oluşum süreci olarak algılandığında statiklik ve kapalılık özellikleri evrim dinamiği ile çelişmektedir. Çünkü, bizzat evrimin kendisi dinamiktir.

Öte yandan, statiklik ve kapalılık nitelikleri eğer kesinlikle bir sistemin ayrılmaz parçaları haline geldiyse bu, sistemin sonunun da geldiğine ya da yaklaştığına işarettir. Zira, statiklik ve kapalılık normlarda kalıplaşmayı ifade eder ki normları kalıplaşan bir sistem, genellikle alt sistemler geliştirme yerine (transformasyonlarla) yeni bir sistemin öncülüğünü yapar. Evrim-oluşum süreci, sistem-içi çelişkiler ve sistemin dışından gelen etkiler kalıplaşmanın süresiz devam edemeyeceği iddiasını doğrulamaktadır. Daha doğrusu, kalıplaşmanın kabul edilmesi bu durumda tarihi ve toplumsal ve hatta organik

evrimin reddi anlamına gelir. Kalıplaşma durumunda evrimi belirleyen, yönlendiren ve hızlandıran faktörler negatif yönde tesir icra eden kuvvetlere dönüşürler. Böylece, statikleşmiş bir sistem sadece çöküntüye bırakılmış değil, çöküntü hızlandırılmış olmaktadır. Yeni bir sistem oluşması-oluşturulması sürecinin daha başlangıç aşamalarında kalıplaşma eğilimlerinin belirmesi ise böylesi bir sistemin oluşturulamayacağı, oluşturulabilse bile gelişmeyeceğinin ve yaşama olasılığının zayıflığının ilk işaretleridir. Bu tür eğilimler, genellikle, belirli bir sistem evrimleşme sürecindeyken alternatif sistem geliştirme çabalarının sonuçlarıdır. Ancak, ne var ki, esneklik ve dinamiklik ilkelerinin henüz başlangıçta terk edilmesi ve normların katılaşma ve kalıplaşması söz konusu alternatif eğilimlerin bir süre sonra "yozlaşmasına" ve ana sisteme yeniden bir dönüşe ya da bağımlılışmaya yol açmaktadır. Kapitalist sistemin gelişme süreci, bu süreç içerisinde sosyalizmin alternatif bir sistem geliştirme çabaları ve bunların XX. yy. sonlarındaki ilişkileri bu açıdan yorumlanmalıdır.

Belirli bir sistemin oluşması sürecinde kendi bünyesinden alternatif sistem oluşturacağı iddiasıyla ortaya çıkan gelişmeler belki de sistem patolojisinde ekstrem bir durumdur. Bunun yanında, sistem elemanları daha çok bütünleştikçe yani ülke, kurum ve kuruluşlar arası ilişkiler arttıkça bu ilişkilerin hassasiyeti (sensitivity) de artma eğilimindedir. Söz konusu ilişkiler sete yani sisteme dahil elemanları karşılıklı olarak birbirine daha bağımlı (interdependent) ve tek yönlü bağımlılıklara iterken operasyonel ve fonksiyonel olarak da tümünün ya da birçoğunun birden karar ve kontrol mekanizmalarına dahil olmasını zorunlu kılar. Çünkü, her eleman kendisini ilgilendiren temel ve stratejik karar ve kontrolleri dışsal bir faktör olarak kabul etmek eğiliminde değildir. Söz konusu dışsal faktör, yani karar ve kontrol *supranational* bir otorite tarafından icra edilsen de durum değişmez. Demek ki, özellikle sistem özü etrafındaki merkezi elemanlar evrim-oluşum süreci boyunca sürekli bir gerilim içerisindeyler. Ancak, sadece böylesi bir gerilimin sistemi bir bütün olarak kendi kendini yıkmaya (self-destruction) götürmesi gerekmez. Bununla birlikte değişik boyut ve yoğunlukta kuvvet denemelerine gidilmesi mümkündür.

Kapitalist sistem uzayında birbirinden mekan boyutu itibariyle uzak bulunan elemanlar bile teknolojik gelişmeler sonucu zaman bakımından yakınlaşmış durumdadır. Bu nedenle, elemanlardan birinde ortaya çıkacak herhangi bir aksama, noksanlık, hata ya da yanlışlıklardan kaynaklanan istikrarsızlıklar sistemin tümünü içine alabilecek boyutlara ulaşabilir. Bu da sistemdeki bir başka patolojik bo-

zukluktur. Bunun epidemik niteliği sistemin bütünleşme derecesi, sarsıntının nicelik ve niteliği, yayılma hızı ve elemanların direnme! güçlerine bağlıdır. Bunalımın evrenselliği, sayılan ve benzeri faktörlerin sonuncusuyla ters, öncekilerle doğru orantılı olarak seyreder. Direnme gücü yüksek olan elemanlar —ki genellikle iç yörünge elemanlarıdır— yapı ve fonksiyonel olarak nisbeten daha hızlı ve etkin bir biçimde ayarlama ve düzenleme (adjustment) yapabilirler ve gelişmelerin bunalıma dönüşmeleri önlenabilir. Kapitalist bir sistem içerisinde sanayileşmiş ülkelerin sarsıntı ve şoklardan etkilenme derecelerinin düşük oluşuna bu açılardan da bakmak gerekiyor. Periferide yer alan azgelişmiş ülke, kurum ve kuruluşların anatomik ve fizyolojik yapılarındaki zayıflıklar ve fonksiyonel olarak iç halka elemanlarına bağımlılıkları yüzünden gelişmeler olumsuz yönde bir bunalım oluşturacak güçte ve daha uzun sürelidir. Daha ötesi, sistemin özüne yakın eleman ve yörüngelerde oluşan basit bir sarsıntının dalga boyu dış yörüngelere (azgelişmiş ülkelere) doğru azalarak (yani daha hızlı), yüksekliği de artarak yayılır. Daha doğrusu, iç halka sarsıntıları dış halkalarda bunalıma dönüşebilmektedir. Son zamanlarda gözlemlenen sarsıntı ve bunalımların yaygınlık, etkinlik ve süreleri, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler açısından yorum ve sonuçları bir de yukarıdaki analiz çerçevesinde değerlendirilmek zorunladır.

Sistemin özü yani çekirdeğine yakın yörüngelerde yer alan elemanların etkin ve yaygın bir biçimde ve daha olumsuz yönde etkilenmeleri ancak ve ancak özün bizzatı kendisinde bir sarsıntı ya da bunalımı gerektirir. Başlangıcından beri kapitalist sistemdeki gelişme ve dönüşümler ise özün korunma ve kuvvetlendirilmesi yönündedir. Bu öz, yani sermaye ve sermaye sahiplerinin çıkarlarının ilk planda korunma ve yaygınlaştırılması, kâr ve/veya kazanç maksimizasyonunun evrensel boyutlarda gerçekleştirilmesi ancak iç halkalarda yer alan ülke, kurum ve kuruluşların aralarında işbirliği ve koordinasyon yapmaları ve özellikle stratejik konularda ortaklaşa karar ve kontrol mekanizmaları geliştirmelerine bağlıdır. İşte günümüzde yaygınlık ve yoğunluk kazanmış bulunan çokuluslu şirketleşme ve ekonomik entegrasyon eğilimlerinin asıl ve nihai amacı da bu olsa gerek.

Batılı ülke firmalarının çokuluslu şirket nitelik ve yaygınlığı ve bu ülke ve kuruluşlarının artan işbirliği eğilimleri sistem dokusunu pekiştirmekle birlikte buna yardımcı nitelikte bir fonksiyon daha ifa eder: Sistem periferisinde yer alan elemanların mevcut yörüngelerinde tutulma ve kontrolleri. Gerçekten de periferik elemanlar, iç

halkalara giriş teşebbüslerinde (basitçe sanayileşmiş ülke olma arzusu denilebilir) merkezden *itici* güçlerle, sistem dışına çıkış teşebbüslerinde ise merkezden *çekici* güçlerle karşılaşılır. Ancak bu zıt yönlü kuvvetlerin bileşkesi periferik elemanları mevcut yörüngelelerinde tutmaya yeterlidir. Her iki gücün ortak özelliği, mevcut ve muhtemel müeyyidelerle "zorlayıcı" nitelikte olabilmeleridir. Böylece, periferik elemanların varlık ve menfaatları söz konusu olduğunda sistemin oluşturduğu ilke ve kuralların *katı* ve *kalıplaşmış* olduğu ortaya çıkıyor. Fakat, bize göre, söz konusu katılık ve kalıplaşma sistem özünde ve bütününde periferik elemanların iç meseleleri yüzünden bunalım yaratacak boyutlara ulaşmış görünmüyor. Tabii bu sonuç ya da görüş, periferik elemanlar üzerinde ve özellikle ekonomik çıkarlar açısından iç yörünge elemanlarının aralarında olan mevcut ve muhtemel kuvvet denemelerini ihtiva etmez. Her şeyden önce böylesi bir "nüfuz adacıkları ya da bölgeleri" kurma girişimleri sistem mantığı ile çelişkisizdir. Kaldı ki iç halka ülke ve kurumları, kuruluşları arasındaki artan etkileşim ve işbirliği —özellikle uluslararası kuruluşlar ve çokuluslu şirketleşme— periferik elemanlar üzerinde yoğunlaşan çıkar çatışmalarının sistemin özü ve bütününde temel ve yaygın bir patolojik bozukluğa yol açması olasılığını zayıflatmaktadır. Bu nedenle, sanayileşmiş Batılı ülkeler arasında mevcut gerilimler, bize göre, temel faktörlerden ve özden kaynaklanan gerilimler olmaktan çok fonksiyonel ya da operasyonel kökenli oldukları iddia edilebilir. Taktik konularındaki farklı görüşlerin sistem özünü bunalıma itebilecek şiddet ve yaygınlığa ulaşabileceği tartışılabilir. Ancak, bu durumda alt sistemlerin ya da "sistem adacıklarının" oluşması mümkündür. Böylesi bir durum, sistem özü ve ilkelerinde elemanlararası homojenlik, morofolojik yapılarda ise heterojenlik doğurur. O yüzden, sistemin iç halka elemanları yüzeysel görünümde de olsa fizyolojik ve patolojik bozuklukları benzeşme, homojenleşme ve harmonizasyon gibi yollarla minimumlaştırmaya gitmektedir. Evrensel setin oluşturulması ideale yönelik ekonomik entegrasyon ve çokuluslu şirketleşme, evrim-oluşum sürecinde, ekonomik fonksiyonlarla birlikte bu tür sorumlulukları da üstlenmişlerdir.

Sistem bünyesinde görülen ya da sistemi ilgilendiren konularda ortaya çıkan herhangi bir problemin çözümüyle ilgili olarak karar ve kontrol mekanizmalarının yoğunlaştığı iç halka elemanlarının (yani merkezi elemanlar) tümünün kısa bir sürede asgari müştereklerde birleşerek kararlar almaları her zaman beklenemez. Çünkü, alınacak kararlar görünüşte statikleşmiş bir nisbi çoklu dengeyi bozacak nitelikte olabilir. Başka bir ifadeyle, problem öncesi sistem

çatısında ve fonksiyonların dağılım ve etkinliğinde özellikle merkezi elemanların nisbeten mukayeseli birer yerleri (yani koordinatları) mevcuttur ve buna göre çoklu bir denge oluşturulmuştur. Oysa, yeni gelişmeler işte bu çoklu dengeyi (multiple equilibrium) bozabilir. Sistemdeki asli elemanların mevcut nisbi pozisyonlarını koruyamayacakları dürtü ve korkusu problemin çözümsüzlüğüne, daha doğrusu sarsıntı ya da bunalımın yaygınlaşma ve uzamasına ve zincirleme bunalımların doğmasına yol açabilir. Yukarıdaki analizler çerçevesinde böylesi gelişmelerin periferik elemanlar açısından daha kalıcı ve yıkıcı sonuçlar yaratma olasılığı, bize göre, yüksektir.

Demek ki asli elemanlar bazı durumlarda “bencil” davranma eğilimindedirler. Ancak bu eğilim, sisteme hakim durumdaki asli elemanlar arasındaki bütünleşme, homojenlik ve hormonizasyonla ters orantılıdır.

Bunalım ya da sarsıntılar karşısında periferik elemanların münferit ve/veya müşterek hareket etmeleri ve bağımsız düzenlemelere gitmeleri ya oldukça kısıtlı ya da imkânsızdır. Çünkü, hemen her periferik eleman sistemin uzayında olmakla birlikte buldukları koordinatlar bakımından ne sistem bütünlüğünü ne de kendilerini ilgilendiren konularda yönetim, karar ve kontrol yetki ve sorumluluğuna haizdir.

Periferik, daha doğrusu az gelişmiş bir periferik eleman olmanın tüm özellikleri, mevcut yetki ve sorumlulukların görünüşte ve yüzeysel nitelikte kalmalarına sebep olduğu gibi yenilerinin geliştirilmesine de engel teşkil eder. Bu bakımdan söz konusu elemanlar bu yönden de iç yörüngelerde yoğunlaşmış elemanlara hem organik (sistemin çalışması) hem de mekanik (ulaştırma-haberleşme-bilgi birikimi) anlamda bağımlı olma zorundadır. Başka bir deyişle, periferik elemanlar kendilerini ilgilendiren konularda bile sistemdeki merkezi elemanların yönetim ve denetimi altındadır. Çünkü, bu elemanlar herşeyden önce kendileri hakkında bir bilgi birikimine sahip değildir, yani kendilerini tanımamaktadırlar. O yüzden de bu elemanlar sistemin “pasif” elemanlarıdır. Sistemdeki konumları da zaten bunu doğruluyor. O halde periferiklik, bağımlılık ve pasiflik sıfatları arasında bir ilişki kurulabilir ve bunun çokboyutlu olarak araştırılması gerekir. Çünkü, bu tür ilişkiler hem anatomik hem fizyolojik ve hem de patolojik niteliktedir. Sistemleşme evriminde söz konusu ilişkiler yeni evrim ve oluşumların da kaynağını teşkil eder ki bu durumda kapitalizmin evrimi bir “bunalımlı dinamizm” dir. Sistem yapı ve işleyişi böyle olunca, periferik elemanlar arası zaman ve mekân

uzaklıklarının ortaklaşa hareket etmeyi engelleyen faktörler olduğu iddiası tali derecede kalmaktadır. Zira, bazı iç yörünge elemanları arasında da özellikle mekân uzaklıklarının bulunması ortaklaşa harekete herhangi bir engel teşkil etmez. Öyleyse, sistemdeki periferik elemanların nisbi durumları özellikle sistem anatomi ve fizyolojisinden ileri geliyor. Sistem içindeki ve periferik elemanların kendilerine özgü patolojik bozukluklar, sistem anatomi ve fizyolojisinden kaynaklanan olumlu sonuçları —merkezi elemanlar açısından— olumlu, olumsuz sonuçları da —periferik elemanlar açısından— olumsuz yönde arttırıcı ya da hızlandırıcı etkilerde bulunur. Kapitalizmin bütünleşme ve sistem oluşturma çizgisindeki evrim aşamaları bu mantıki akıl yürütme (logical reasoning) çerçevesinde değerlendirilir ve yorumlanırsa çelişkili bir durum ortaya çıkmaz. Asıl çelişkili durum bizim, özellikle az gelişmiş ülkelerin, onu algılama ve yorumlama biçimindedir. Çünkü, sistem kendisinin ne olduğunu ya da ne olmadığını evrim aşamaları boyunca zaman ve mekan itibariyle ortaya koymaktadır. Bu durumda sistemin ne olduğunu anlamak, basit ve soyut kavram ve iddialardan çok, gelişim çizgisinin yani somutun analizine bağlıdır. Buradan çıkarılabilecek önemli bir sonuç, aynı konuda soyut ve somut sistemlerin birbirinin aynı olamayacağı keyfiyettir. Daha doğrusu, belirli bir sistemin soyut ve somut setlerini oluşturan elemanlar arasında genellikle bire-bir ilişki (one-to-one correspondence) bulunmaz.

IV. SİSTEM MEKANIĞI İLE SİSTEM PATOLOJİSİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Sistem belirli bir amaca yöneliktir ve basit parça ya da birimlerden (eleman) kompleks yapılar oluşturur. Öyle ki bu yapıların oluşması planlı ve programlı mantıki bir doku (örgü) ve düzen içinde mümkündür. Elemanlar arası fonksiyon, değişme, hareketler ve etkileşim açısından var olan (kurulmuş bulunan) uyum ve koordinasyon elemanların total sistemi oluşturma doğrultusunda entegrasyonunu sağlar. Böylesi bir yapıda artık birimlerin münferit canlılık ve hareketlerinden değil, müşterek faaliyetlerinden söz edilir, yani sistem bir bütündür.

Aslında bizatihi sistemin kendisi yapı ve fonksiyon itibariyle dinamik bir nitelik taşır. Herhangi bir sisteme statiklik (ya da durgunluk) ve kararlılığı sistemi oluşturan elemanların hareketlerinde dizayn safhasında kendilerine verilen mukayeseli nisbi hareket ve esneklik oranlarını muhafaza etmeleri verir. Elemanlarda ard arda

ve belirli frekanslarla oluşturulan ya da oluşan kararsızlık sistemi statiklikten kurtarır ve bir bütün olarak sisteme hareketlilik kazandırır. Bu dinamizmin oluşması ve faydalı olabilmesi için elemanların mukayeseli hareketlerinde yine bir düzen (order) ve uyumluluğun bulunması şarttır. Organik ve mekanik sistemlerde bu düzen ve uyum çoğu kere sistem bünyesinde mevcut otomatik düzenleyiciler ve reflekslerle oluşan etki-tepki reaksiyonları ile gerçekleştirilir.

Sosyal bir sistem oluşturma evriminde kapitalizm, kapsadığı ve geliştirdiği tabii ve yapay elemanlara ve bunlar arasındaki ilişki ve etkileşimlere organik ve mekanik sistemlerdeki otomatik düzenleyicilere benzer biçimde bir yapı kazandırmak yönünden zayıftır. Bunalımların hafifletilme ya da giderilmesinde kapitalizmin uygulamaya koyduğu mekanizmalar en basit bir organizma ve mekanik sistemlerdeki düzenleyicilerden daha ilkedir. Bunalımları tedavi amacıyla sistemde oluşturulan ya da sisteme sokulan her yeni eleman veya mekanizma bu nedenle problemlerin çözülmesine yardımcı olamadıkları gibi mevcut problemlere yenilerini eklemekle bunalımların boyutlarını ve yoğunluklarını da arttırmaktadır. Bu durumda, sosyal sistemlerde problem çözmeye yardımcı olacak alet ve mekanizmaların zıt yönlü ve sistem dengesini bozucu hareketlerinin organik ve mekanik sistemlerdekinden daha yoğun ve yaygın olduğu iddia edilebilir. Bu nedenle, sosyal mekanizmaların her uyumsuzluk ve düzensizliğinde sisteme katılacak her yeni eleman söz konusu uyumsuzluk ve düzensizliği arttırıcı bir rol oynamaktadır. XX. yy'ın sonuna doğru kapitalist sistemin hareketlerindeki hızlanmaların ve artan bunalımların kökenini bu yönden de araştırmak gerekiyor. Konu burada klinik ve sosyal patolojiye girer. Giderek problemlerin kompleksleşmesi ve uluslararası epidemik hale gelmesi, boyutlarının büyümesinin temelinde herşeyden önce kapitalist sistem bünyesinde mevcut ve muhtemel problemlerin, hastalık ve bunalımların tanım ve teşhisinde yanılma ve yanlışlıkların bulunması vardır. Bu yanılma ya da yanlışlık tabii olarak tedavi yöntem ve mekanizmalarında da yanlışlığa yol açar. Böylece bunalımlar azalacağına artarak artmaya devam eder. Bu suretle, kapitalizm bünyesinde görülen ve giderek artan ekonomik, sosyal, siyasal ve hatta kültürel bunalımların daha geniş alanlı sosyal patoloji ile ilişkisi ortaya çıkıyor. Çünkü, sosyal patoloji, sistemde var olan mekanik ve organik patolojiyi de içermektedir.

Evrim-oluşum sürecinde herhangi bir sistem, sistemdeki elemanların nicelik ve niteliklerine ve aralarındaki ilişkilere göre sürekli dinamizm gereği alçak statiklikten yüksek statikliğe, yani yeni

denge durumlarına ulaşmak zorundadır. Bu, elemanların ve sistemin ayarlama-düzenleme (adjustment) yeteneklerine göre daha uzun ya da daha kısa bir zaman sürecine ihtiyaç gösterir. İşte bu yeteneğin elemanlarda ve/veya sistem bütünündeki eksikliği sistemdeki gelişmeyi bunalıma dönüştürebilir. Başka bir deyişle, sistemdeki otomatik denkleştirici refleks ve mekanizmalar böylesi bir durumda henüz çok ilkindir. Söz konusu sürenin uzaması bunalımın etkinlik ve yaygınlığını sistem bütününde arttırır. Ancak bu, elemandan elemana farklı derinlik ve yoğunlukta olabilir. Bunun asıl nedeni, bize göre, sistemdeki homojenlik, harmonizasyon ve otomatik refleks ve düzenleyici mekanizmaların gelişme derecesinde aranmalıdır. Simultane reaksiyon mekanizmasına kavuşmamış bir sistemde denge ve kararlılık ya hiç sağlanamaz ya da belirli bir gecikme (time-lag) sonunda oluşur. Söz konusu fiktif nihai dengeye (mukayeseli statik) ulaşılmaya kadar sistem bir bütün olarak (hafif ya da ağır) bir sarsıntıya maruzdur. Sarsıntının derecesi, yani tektonikleşmesi ya da bunalıma dönüşmesi sistemi oluşturan elemanların (kurum, kuruluş, ülke ve öz) entegrasyon oranlarına bağlıdır.

Kapitalist sisteme, yukarıdaki analiz çerçevesinde yaklaşıldığında sarsıntının olumsuz sonuçları hemen her elemanı ve özellikle de periferik elemanları etkileyebilecek "eşik uyaran" düzeyine hızlı bir şekilde ulaşabilmektedir. "Eşik uyaran" düzeyinin az gelişmiş periferik ülkeler için daha da düşük olduğu savunulabilir.

Kapitalizmin başlangıç dönemlerinde sistemdeki (ve yeryüzündeki) bunalımların hacim ve yoğunluklarının az ve sürelerinin kısa olmasının ve XX. yy'ın sonlarına doğru ağır bunalımların yaşanması ve daha ağır bunalımların beklenmesinin temelinde işte bu "sistem-bunalım" ilişkisi ve bunun evrim-oluşum sürecinde ulaştığı düzey ve boyutlar (evrensellik) vardır. Buraya kadarki açıklamalardan şu sonuç çıkarılabilir: Uluslararası bunalımlar çokyönlü ve çokboyutlu (multidimensional) bir biçimde yoğunlaşarak artmakta ve süreleri uzamaktadır. Sistemin karar ve kontrol merkezlerini oluşturan Batılı sanayileşmiş ülkeler sistem özü ve çıkarlarını korumak amacıyla bunalımları yaygınlaştırıcı mekanizmalar geliştirmektedir. O halde, kapitalizm bir sistem olarak evrenselleşiyor. Onun esneklik ve dinamikliği bunalımların çözümü açısından değil, yoğunlaştırılması ve yaygınlaştırılması açısından geçerlidir.

Demek ki sistemi oluşturan tüm elemanlar arasında yapısal ve fonksiyonel ilişki ve bağımlılıklar vardır. Böyle olunca elemanlardan birinde görülen herhangi bir arıza ya da aksaklık (hastalık) to-

tal sistemi ve (değişik ölçülerde) tüm elemanları etkileme gücüne sahiptir. Başka bir deyişle, anatomik ve fizyolojik yönlerden birbirine bağımlı bulunan elemanların patolojik yönden de birbirini etkilemeleri (bağımlı bulunmaları) kaçınılmazdır. Kapitalizm sosyal bir sistem olarak algılandığında onun bunalımlı dinamizminin analizinde sosyal patolojinin ve özellikle de patolojik anatomi ve klinik patolojinin tüm kurallarının uygulanması, gerektiğinde yenilerinin geliştirilmesi zorunludur.

Yukarıdaki analizlerden bir başka sonuç daha çıkarılabilir: Kapitalist sistem evrim-oluşum sürecinde boyutlarını sürekli büyütürken (evrenselleşirken) yoğunluğunu da arttırmıştır. Aslında, hacmi artan bir sistem ya da mekanizmanın yoğunluğunun azalması beklenir, *ceteris paribus*. Kapitalist sistemde her ikisinde birlikte artması ilk planda onun bunalımlı-dinamik sosyal bir sistem oluşturma çabalarından kaynaklanmaktadır. Bu durumda sistem sürekli iç dinamiklerle karşılaşmakta ve bu dinamiklerin frekansları artmaktadır. Daha açıkcası, bunalımları çözmeye yönelik değişme ve yeni oluşumları gerektiren faktör nitelik ve niceliği sürekli artış eğilimindedir. Alçak frekanslı denge ve kararlılık düzeylerinden yüksek frekanslı durumlara geçerken otomatik denkleştirici mekanizmaların geliştirilememiş (ya da yetersiz) olması yüzünden sosyal nitelikli belirli bir konuda (hatta aynı konuda) denge kurmaya çalışırken yeni dengesizlikler ya da sıkıntılar (disturbunçe) ortaya çıkmaktadır. Teşhis ve tedavinin yanlış olduğu bir durumda yeni dengesizlikler bunalıma süreklilik kazandırır. Bir bakıma bu, sibernetik yönden bir çeşit "kaçış (run-away)" olarak nitelendirilebilir. Sistemin "kaçış run-away)" pozisyonuna girmesine mekanizmalardaki "müsbet geribesleme (positive feedback)"ler yol açar. Daha doğrusu, negatif ve pozitif geribeslemelerin bileşkesi pozitif bir kuvvet olarak ortaya çıkarsa sistemin "run-away" rotasına girmesi kaçınılmazdır. Bu durumda nihai hedef (ultimate target) sistemin tüm olarak çöküntüsü ve yok olmasıdır. Sosyal sistemlerin, böylesi bir durumda mekanik sistemlerden farklı özel yönleri bulunması nedeniyle "kaçış"ın durumu, hızı ve nihai hedefi, zaman ve mekan (uzay) boyutları kalitatif nitelikli olup belirsizliklerle doludur.

Sistem mekaniğinde elemanlardan herhangi birinde ortaya çıkan sarsıntıyı ya da bunalım zincirleme bir şekilde etkileşimli olarak tüm sisteme yayılacağından, sonuçta, bunalımın kaynağı olan orijinal elemanın da başlangıçtakinden daha yoğun ve şiddetli bir bunalımla karşılaşma olasılığı vardır. Bunalımların sistem mekaniği yolu ile öteki elemanlara, özellikle periferideki tali elemanlara aktarılma-

sı orijinal (asli) elemandaki sarsıntı ya da bunalımın uzun dönemde hafifletilebileceği ya da giderilebileceği anlamına gelmez. Tam tersine, sarsıntı sistem bünyesinde epidemik bunalıma dönüştükten sonra orijinal eleman başlangıçtakinden daha ağır bir sarsıntı ya da kriz geçirebilir. Öyleyse, sistem bünyesindeki bunalımdan muaf kalınamayacağı, bunalımlara karşı uzun sürede bağışıklık kazanılamayacağı iddia edilebilir. Böylece, sistem bunalımının etkileri bakımından evrim-oluşum sürecinde asli ve tali eleman farkı gözetmediği ortaya çıkıyor. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, bunalımın yoğunluk ve zaman boyutu her eleman için aynı değildir. Kapitalist sistem uzayında mevcut ve muhtemel bunalımlara bu açıdan bakılıp yorumlama yapıldığında sistem bunalımlarından münferit elemanlar için “kaçış”ın mümkün olmadığı söylenebilir (buradaki “kaçış” kurtulma anlamındadır). Kapitalist sistemde asıl “kaçış” sistemin bir bütün olarak hızla yeni dinamiklere, yeni bunalımlara sürüklenmesi şeklinde görülüyor. Aksi halde, Batının sanayileşmiş ülkeleri bunalımlarını tümüyle periferik elemanlara aktarmak suretiyle kendi varlık, yapı ve işleyişlerini koruyabilirlerdi. Evrim-oluşum sürecinde görünüm böyle olmadığı gibi, söz konusu ülkeler artan dahili (internal) ve harici (sistem içi-intrasystem) bunalımları emme (absorption) ve sindirme (assimilation) imkanına da sahip değildir.

Yukarıdaki analizlerden, kapitalizmin henüz organik ve mekanik sistemlerdeki mükemmelliğe erişemediği, evrim-oluşum sürecinde bunun mümkün olamayacağı sonucuna ulaşılır. Çünkü, organik ve nisbeten mekanik sistemlerin evrimleri daha ileriye (advanced) ve tam'lığa (perfection) doğrudur. Oysa, kapitalizmin gelişmesi “Sistem-Bunalım” tezi çerçevesinde bir “kaçış (run-away)” niteliğindedir.

V. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sistemdeki patolojik hastalık ve bunalımlar sistemin anatomik yapısından kaynaklandığı kadar ideal (soyut) modelden sapmalardan, yani fiili durumların soyut modelden ayrılımlarından da doğmaktadır. Bir kere (soyut) kapitalist sistem ya da modelin oluşturduğu set (uzay) ile fiili set (uzay) ve setleri oluşturan elemanlar birbirinden oldukça farklıdır. Başka bir deyişle, bu setler denk ve eşit olmayan farklı setlerdir. Soyut ve somut setler uzayının birbirinden farklı oluş ve bu nedenle uyumsuzlukları uygulamada patolojik bozukluklara yol açmaktadır. Ancak, bize göre, soyut ve somut

üniversal setlerin ortak elemanları genellikle kapitalizmin amacını teşkil eden özün, yani sermaye ve sermayedar çıkarlarının korunması ve kâr/kazanç maksimizasyonu ilkelerinin evrensel boyutlara ulaştırılmasıdır. Bu öz çerçevesinde somut set elemanlarında görülen yapısal, fonksiyonel ve morfolojik değişmeler ve gelişmeler soyut setten farklılaştığı oranda soyut setin fiktifliği artmaktadır. Bize göre, "run-away (kaçış)" durumunda olan da somut settir ve uygulama olasılığı bulunmadığı sürece de soyut setin varlık ve anlamı tartışmalı ve belirsizdir. İşin aslına bakılırsa soyut sistemin gerçek dışı varsayım ve hipotezlerle dolu olduğu görülür. Somut sistemle denk ya da eşit set oluşturamaması bir parça da bundan kaynaklanıyor. Bu nedendir ki soyut sistem uygulama alanı (uzayı) bulamaz, yaratamaz. Evrim-oluşum sürecinde somut sistem uzayının yaygınlaşma ve yoğunlaşması oranında soyut sistemin soyutluğu artar ve gittikçe fiktifleşir.

Periferik elemanlarda görülen bunalımlar, bize göre, genellikle dışsal bir nitelik taşır, yani problemlerin çoğunluğu exojendir. Aslında bu elemanlar (azgelişmiş ülkeler) sistem öncesi oldukça statik ve kararlı bir yapıya sahiptir (dış gözlem itibarıyla) ve sistemde problem ya da bunalım olarak nitelendirilen konular bu elemanlar için ya hiç yoktur ya da bunalım niteliğini kazanacak bir ortam gelişmemiştir. Sisteme girdikten sonra tali elemanlar da sistem bütünlüğü ve asli elemanların problem ve bunalımlarına katılmak, ortak olmak zorunda kalır. Bu yüzden de çoğu durumda periferik elemanların bunalımlarının çözümü de kaynağı kadar eleman dışı olup sistem bütünlüğü ve asli elemanlara, bunların kendi bunalımlarını çözümleme ve çözümlerine bağlıdır. Oysa, kapitalist sistemin uygulaması sarsıntı ya da bunalımların genellikle periferik elemanlara yansıtılması eğilimindedir. Bu, söz konusu elemanların yüklerini ve dolayısıyla bunalımlarını daha da ağırlaştırmaktadır.

Demek ki kapitalizm bir bunalımlar sistemidir ve bunların sıklık ve yoğunluğu, mekan (uzay) boyutu zamanla artış göstermektedir. Bunalımların artışı ve artan ölçüde periferiye yansıtılması özün ve asli elemanların korunması amacından doğar ve endojen niteliktedir. İç dinamikler (hareketlilik) arttıkça bunalımlar da artar; süre ve boyutları büyür. Bu eğilimin sistemi çöküşe sürüklenme olasılığı yüksek, fakat bunun zaman ve mekan boyutu belirsizdir. Kapitalizm, bize göre, ancak esnek ve dinamik kaldığı, yani bunalımlar yaratabildiği sürece var olabilir. Fakat bu "kaçış" dinamizmi de sonuçta sistemi kendi kendini yoketmeye (self-destruction) zorlamaktadır. Bunalımların sonucu dinamizmin ve dolayısıyla sistemin de sonu-

dur.*** Kapitalist sisteme bir süre daha söz konusu dinamizmi verecek ulusal ve uluslararası şartlar mevcuttur; başka bir ifadeyle, sistem uzayı genişleyebilir. XX. yy'ın sonlarına doğru Doğu Bloku ülkelerinin (sözde Sosyalist sistem) kapitalist sisteme açılmaları ve dinamizm bakımından taşıdıkları potansiyel bu görüşü doğrular niteliktedir. Sistemin eleman sayısını arttırması, periferiyi genişletmesi, yani sistem uzayının (evreninin) sınırsız oluşu sistemin de sonsuz olduğu ya da olacağı anlamına gelmez. Daha doğrusu, sistem evreni sonlu fakat sınırsız bir büyüklüğe sahiptir.

Kapitalist sistem uzayının genişletilmesi dinamizm için gerekli potansiyeleri de beraberinde getirir. Söz konusu potansiyeller sisteme yeni elemanların (kurum, kuruluş, ülke) kazandırılması ve sistem bünyesinde transformasyonlarla ve sistem etkinliğinin (yönetim ve denetimlerle) arttırılması ve benzer şekillerde belirir. Fakat, yukarıda temas ettiğimiz gibi, sistem yeni çoklu bir denge oluşturamadan yeni dengesizlikler ortaya çıkar. Böylece bunalımların münferit ve aritmetik toplam etkilerinden değil, etkileşimli artan etkilerinden söz etmek daha doğru olur. Bu ise sistem dinamizmini arttıran bir başka faktördür. Bu noktada sürekli ve kararsız bir dinamizmin sürekli bunalımlara eşdeğer olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Sistem sürekli bunalımlar içinde olunca sistem bünyesinde geliştirilmiş bilim ve tekniklerin de bunalım içinde olmaları kaçınılmazdır. Bu bilim ve teknikler sistem dinamizmine yeni potansiyeller yaratma fonksiyonunu üstlenmiş ya da bu amaca yönelmişlerdir. Böylece bunalımlara çözüm getirmesi beklenen bilim ve teknik bizatihi bunalımların kaynağı ya da hızlandıran faktörleri niteliğine dönüşmüş oluyor. Çünkü, söz konusu bilim ve teknik geliştirdiği sistemin damgasını taşır. Bilim ve tekniğin nitelik ve fonksiyonuna böylesi bir bakış onun tek boyutlu (one-dimensional) olduğu sonucuna ulaştırıyor. Söz konusu tekboyutluluk onun kapitalizmin amaç, ilke ve felsefesi doğrultusunda kullanılması anlamındadır. Nihai bir analizde bilim ve teknik soyut birer kavram değil, kapitalizm içinde somutlaşmış birer elemandır. Öyleyse kapitalist sistem uzayının bir elemanı olan bilim ve teknoloji uygulamada sistemin özü ve felsefesine öncelik verir.

*** Demek ki ister dinamizm devam etsin isterse dinamizm son bulsun, yukarıdaki analizler çerçevesinde, sistem uzayı her iki durumda da çöküntü içindedir, kesinlikler çökecektir. Birinci durumda "kaçış (run-away)"; ikinci durumda da durgunluktan sistemin sonunun gelmesi söz konusudur.

O halde, kapitalist sistemin çöküşü, (eğer olacaksa) yukardaki mantık örgüsü içinde onun esnek ve dinamik niteliklerinden kaynaklanacaktır. Çünkü, sistemdeki dinamiklik bunalımlarla eşdeğerli ve endojendir. Kapitalizmin çöküşü konusundaki öteki iddia ya da yaklaşımlar onu bir sistem yapı, felsefe ve mantığı içinde algılamadıkları, analiz etmedikleri için, bize göre, tekboyutlu ve kısımdır. Kısmi bir analiz ise genelde yetersiz olduğundan bir senteze ulaştırılmaz. "Sistem-Bunalım" tezi kapitalist sistemin eleştirisinde (analiz ve sentezde) tekboyutlu ve tekyönlülükten çokboyutlu ve çokyönlülüğe geçiş çabalarının (bunalımının) bir ürünüdür. Başka bir deyişle, bunalımın kökenleri yine sistemin bizatihi kendisinde aranmakta ve bir bütün olarak irdeleme yapılmaktadır.